

«Radikalismen» i arbeiderbevegelsen i årene omkring 1. verdenskrig var lenge et populært forskningsfelt og et politisk slagord. Men ved nærmere ettersyn, hevder Finn Olstad i denne artikkelen, oppløser radikalismen seg i ulike og tildels motstridende faglige strategier. De ulike faglige situasjonene for jern- og metallarbeidere i Oslo og Trondheim kunne begge føre til radikale holdninger. Nøkkelen til å forstå utviklingen var forholdet mellom ulike lokalfaglige tendenser på den ene siden og en sentral forbundslinje på den andre.

Finn Olstad

Radikalisme?

Om faglig opposisjon i Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund, med hovedvekt på tida omkring 1. verdenskrig

«Den saakaldte opposition har været meget ustø, den har slingret som en skute i høi sjø.» — Det ble sagt under Norsk Jern- og Metallarbeiderforbunds landsmøte i 1918, og kan stå som motto for denne artikkelen.¹ Den skal handle om faglig opposisjon i Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund, med hovedvekt på tida omkring den første verdenskrigen. Hva besto egentlig denne opposisjonen i? Hva rettet den seg mot? Hvilke drivkrefter lå bak? Og hvorfor maktet ikke opposisjonen å ta styringen i forbundet?

1

Faglig opposisjon ble ett delaspekt innen 1970-årenes forskning omkring radikaliseringsprosessen av norsk arbeiderbevegelse. Her ble den framvoksende faglige opposisjonen langt på vei betraktet som del av en allmenn radikaliseringsprosesse i tiåret etter 1911. Dermed ble den trukket inn i en forsknings- og debattsammenheng som i utpreget grad var konsentrert om det ideologiske planet, og særlig til begreper som «revolusjonær» og «reformistisk». I dette perspektivet er det omfattende ideologiske forestillinger som utløser handling, og debatten kom — satt på spissen — særlig til å dreie seg om hvem som var revolusjonære, når de sluttet å være det, og hva som var bakgrunnen for de ideologiske omskiftningene.

I løpet av det siste tiåret ser vi tegn til oppbrudd fra denne tradisjonen. Knut Ågotnes gikk til felts mot den i TFAH (Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie) nr. 2 1981.² Der argumenterte han for å sette motsetningen mellom «grunnplan» og «apparat» i sentrum, og knytte forskjeller i faglig strategi til ulike handlingsvilkår, særlig med hensyn til arbeidsprosessen. Da hadde Øyvind Bjørnson allerede skrevet sin hovedoppgave om typografer og malere i Trondheim ca. 1890—1918, der han forklarer forskjeller i aksjoner ut fra krav, behov

og interesser som «oppstår som ein konsekvens av arbeidarane si plassering i arbeidsprosessen, av lønsforholda og av dei sosiale relasjonane som arbeidarane er ein del av». ³ Av seinere arbeider som har fulgt i disse sporene, vil jeg nevne Hans-Jacob Ågotnes' hovedoppgave fra 1985 om skipsbygging og faglig virksomhet i Bergen. ⁴ Det må også være rimelig å se Knut Kjeldstadlis siste arbeider, knyttet til jernindustrien i Oslo, i denne sammenhengen. ⁵

Jeg vil her forsøke å trekke opp noen perspektiver i forlengelsen av denne nyere forskningstendensen. Jeg tar da utgangspunkt i en svensk historiker, Tom Olsson, og hans avhandling om papirarbeiderstreiken i 1932. Olsson stiller opp en motsetning mellom to poler: en «sosialdemokratisk» og en «spontan-faglig». ⁶ Den «sosialdemokratiske» linjen var fagforbundets offisielle, og innebar en tilpasning til det sentrale forhandlingsapparatet. Den «spontan-faglige» linjen bygde på erfaringene fra lokale konflikter og fagforeningsvirksomhet. Men dette var ikke noen enhetlig linje eller noe program på forbunds nivå, snarere en tendens eller et knippe med lokale løsninger. Navn kan diskuteres. Selv vil jeg her gi avkall på betegnelsen «sosialdemokratisk» for å unngå å trekke med de politiske overtonene. Jeg vil heller tale om den sentrale forbunds linjen og lignende.

Jeg begrenser meg altså til det området som faller inn under Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund. Det har en åpenbar praktisk side. Jeg kan da bygge på en gjennomgåelse av forbundets trykte og utrykte kildemateriale fram til ca. 1918. ⁷ Men det kan også argumenteres for at jernarbeiderne har krav på særskilt interesse. Under 1. verdenskrig gikk jernarbeidere, både i Norge og internasjonalt, i spissen for faglig opposisjon og forskjellige former for direkte aksjon utenom hovedorganisasjonene. Jorunn Bjørgum trekker i sin artikkel om Fagopposisjonen fram jernarbeiderne som en av de gruppene som i løpet av 1917/18 svingte mot den såkalte «radikalismen». ⁸

Den 24-årige instrumentmaker Marius Ormestad ble i 1898 formann og forretningsfører i Jern og Metall. I det viktige tiåret som fulgte ble forbundet under hans ledelse bygget opp til en moderne, effektiv kamporganisasjon.

2

Den synsvinkelen som er valgt, innebærer at det egentlig blir meningsløst å analysere faglig opposisjon uten å sette den opp mot en sentral forbundslinje. I Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund trer det fra ca. 1900 fram en slik linje som forbundsledelsen forsøkte å manøvrere etter. Den var i utgangspunktet

tuftet på utenlandske forbilder, først og fremst det danske smed- og maskinarbeiderforbundet. Nå måtte naturligvis forbundsledelsens strategi variere med tid og situasjon. Men selv om tyngdepunktet kunne skifte, er det mulig å trekke ut enkelte elementer som forble grunnpillarer i den sentrale forbundslinjen, i hvert fall fram til 2. verdenskrig — lenger drister jeg meg ikke til å gå i dette utsynet. Marius Ormestad, formann 1898—1909, var den som målbevisst bygde opp forbundet ut fra denne faglige strategien. Med den landsomfattende verkstedsoverenskomsten av 1907 sto byggverket i grove trekk ferdig.

Det første og mest grunnleggende er sentralisering. Forbundet fikk en sentral streikekasse, som stadig krevde mer av medlemmenes penger. Samtidig ble det gitt regler for godkjenning av konflikter som sterkt innskrenket de enkelte foreningenes streikerett, og gjorde dem avhengig av ledelsens godkjenning. Forbundet skulle ha ledelsen og initiativet. Et viktig ledd i denne strategien var de store sentraliserte tariffoppgjørene, som tok til med verkstedsoverenskomsten av 1907.

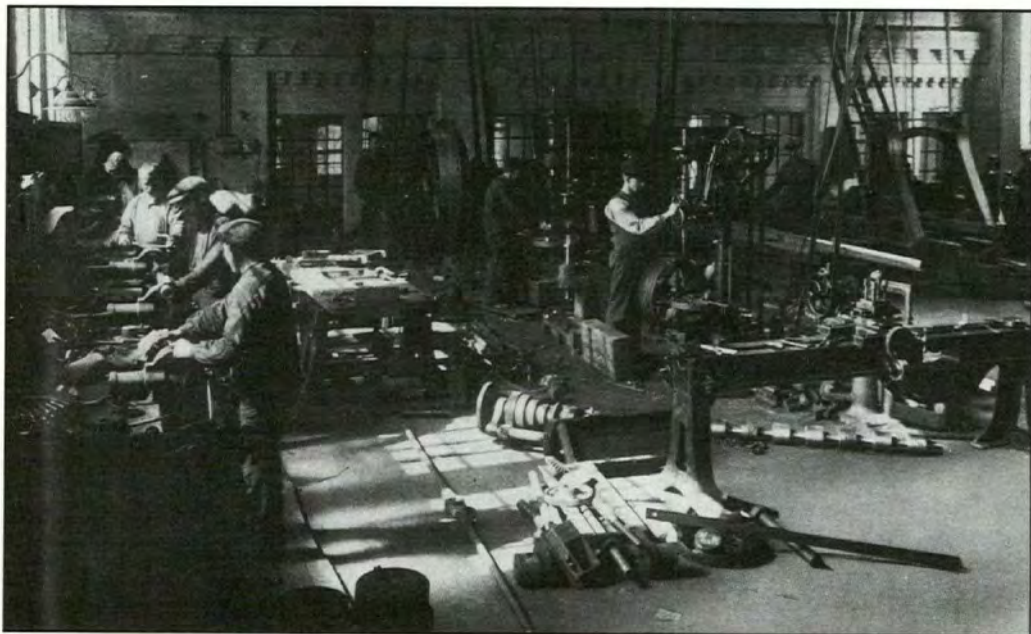
Det er betegnende at organisasjonen ble sammenlignet med en armé i kamp.⁹ Ledelsen — overkommandoen om en vil — ville ha rett til å vurdere situasjonen selvstendig, legge planer og kommandere de enkelte avdelingene til kamp eller retrett. I krig må demokratiet vike, sa Ormestad. Han presiserte at ledelsen måtte ha rom for manøvrering mellom landsmøtene.¹⁰ Halvard Olsen, fagopposisjonslederen som ble formann i 1919, inntok samme posisjon på landsmøtet i 1922.¹¹

Forbundets fagblad skrev allerede i 1897: «En stærk Organisation med et Reservefond med stadige Tilskud er at af de bedste Midler til at forebygge Streiker». ¹² Det er et tidlig uttrykk for et hovedelement i den sentrale forbundslinjen: å erstatte streik med organisasjon. Ved at en samlet alle fagets utøvere i organisasjonen og sørget for stadig kampberedskap, skulle arbeidsgiverne avskrekkes fra angrep, og konflikter vinnes uten kamp. For å bli i det militære bildet: En slagkraftig armé skulle sikre freden og gi grunnlag for framgang på det diplomatiske plan.

I de lange fredsperiodene skulle forbundet konsentrere seg om å påvirke arbeidsmarkedet. Et middel til dette var en sentral reise- og arbeidsledighetskasse, som ble opprettet i 1900. Ledighets- og reisebidrag skulle gjøre arbeidskraften mobil, og

Baksiden av Jern og Metalls første fane fra stiftelsesåret 1891 bærer mottoet: «Fremad til økonomisk Uafhængighed!».

Fra Rodeløkken maskinverksted omkring 1915.

sette forbundet i stand til å utnytte markedet gjennom en plasskiftestrategi. Drømmen, som aldri helt skulle bli til virkelighet, var å gjøre forbundet i stand til å dirigere tilbudet på arbeidskraft.

Hovedmålet for den faglige strategien var, som Ormestad uttrykte det, høyere pris for varen arbeidskraft. Det var høyere lønn og kortere arbeidstid. Men meningen var ikke at lønnene skulle endelig fastsettes ved forbundets inngripen og kollektive avtaler med arbeidsgiverne. Snarere skulle forbundet sørge for rammevilkår som ga den enkelte arbeider best mulig forhandlingsposisjon overfor bedriftene. Medlemmene måtte og skulle stille individuelle krav.

I tråd med dette var det ikke normallønn, men minstelønnsavtaler som ble et hovedpunkt i forbundets tariffpolitikk. Meningen var at minstelønn skulle regulere lønnsnivået oppover ved å fastsette en absolutt lavgrense, og de dyktigste og mest ettertraktede arbeiderne skulle presse arbeidsgiverne til å gi individuelle lønnstillegg i tariffperioden. Samtidig skulle minstelønna gi utsatte grupper vern ved at det ble mindre lønnsomt å ta inn ufaglærte eller udyktige arbeidere. Et annet hovedpoeng var å høyne lønnsnivået gjennom akkordarbeid. Forbundets linje her ble å sikre frie, individuelle akkordforhandlinger med sikkerhet i garantert timelønn.

Den sentrale forbundslinjen i Jern og Metall innebar langt på vei en akseptering av den kapitalistiske utviklingen med nye arbeidsordninger og ny teknologi. Å reversere denne utviklingen var aldri siktemålet, bare å mildne uheldige virkninger og å sikre de organiserte arbeiderne andel i produktivetsgevinsten. Fra midten av 1920-årene var Jern- og Metallarbeiderforbundet selv en pådriver for modernisering og rasjonelle arbeidsmetoder. Det gikk også inn for samarbeid med arbeidsgiverne om dette. Bakgrunnen var naturligvis ønsket om å sikre arbeidsplasser i konkurranseutsatte deler av jernindustrien.

Jeg mener det er rimelig å se dette som et gjennomgående element i forbundsledelsens strategi. For det er neppe tale om en prinsipiell nyorientering i 1920-årene, snarere en forskyvning av tyngdepunktet. Allerede ved århundreskiftet kom det uttalelser som viser at forbundslederne var innstilt på å ta hensyn til verdenskonkurransen ved lønnskrav.¹³ Og det kan nevnes at Ormestad i 1904 sa: «Det er iethvertfald *enkelte* sider i arbeidsforholdet, hvor interesserne falder sammen (. . .) og det er i konkurranseforholdet med utlandet. Vi bør alle ha interesse af at være konkurrancedygtige, saa der kan skaffes meget og godt betalt arbeide til landet.»¹⁴

3

Det var denne forbundslinjen medlemmene måtte forholde seg til, og som framkalte misnøye og opposisjon. På landsmøtet i 1912 kan en skimte en opposisjonell tendens, og den økte i styrke under verdenskrigen 1914—18. Forsøker vi å analysere denne striden ut fra ideologiske forestillinger og begreper, må resultatet bli uklart og forvirrende. Det dreide seg snarere om misnøye med forbundsledelsens utvalg og prioritering av krav — noen presset f.eks. på for å få forbundet til å avskaffe akkord. Og først og fremst kom striden til å stå om forholdet mellom lokalforeningene og den sentrale forbundsledelsen.

Det lar seg demonstrere at opposisjonen slo rot der lokalavdelinger kom i konflikt med forbundsledelsen. Det gjaldt f.eks. Rjukan og Odda, der forbundet i 1912 og 1913 grep inn for å stoppe lokale aksjoner. Trondheims-arbeiderne, som gikk for å være uforbederlige radikalere og opposisjonens stormtropper, hadde spesielle grunner til misnøye. Fra 1911 måtte de arbeide under en overenskomst de selv hadde forkastet, og som ga dem lavere lønn enn kollegene på Østlandet — enda

6000 verkstedsarbeidere i dyrtidsdemonstrasjon foran Stortinget den 24. mai 1917. Verkstedsarbeiderne hadde stormøte i Folkets Hus den 23. mai og besluttet der å avbryte arbeidet klokka 16 neste dag for å gå til Stortinget. Arbeidere fra Nyland, Aker, Skabo, Brown Boveri, Eureka, Thune, Kampen, Kværner og Fortuna marsjerte opp foran Stortinget med to faner som krevde provianteringsminister Oddmund Vik fjernet og skattelettelse for inntekter under 3000 kroner.

prisnivået i hvert fall ikke var lavere.¹⁵ Spikerarbeiderne i Trondheim ble tvunget til å godta lønnsreduksjoner for å komme på linje med arbeiderne ved Christiania Spigerverk. Størst forargelse vakte det nok likevel at forbundsstyret ved flere anledninger grep inn og stoppet Trondheims-arbeidernes aksjoner mot streikebrytere.

Når opposisjonen grep om seg, hadde det sammenheng med at verdenskrigens dyrtid gjorde den sentrale forbundslinjen virkningsløs. Resultatene av de sentrale tariffoppgjørene ble undergravd av prisstigningen, og forbundet var bundet av lange tariff- og fredspakt. I denne situasjonen — og særlig fra 1917 — grep tariffstridige kollektive lønnsaksjoner om seg. Lokale fagforeninger og lokale ledere tok initiativet, og forbundsledelsen måtte avfinne seg med at kontrollen glapp.

På landsmøtet i 1918 sto det fram en opposisjon som ville lovfeste dyrtidas praksis og gjøre den til rettesnor for framtida. Men opposisjonen var splittet og maktet derfor ikke å framtvinge grunnleggende forandringer. Flertallet avviste Trondheims-avdelingens forslag om å sette ut av kraft verkstedsoverenskomsten av 1916. (Det var for øvrig en voldgifts-

dom.) Landsmøtet åpnet også for nye bindende overenskomster. Riktignok ville et knapt flertall heller ha ikke bindende såkalte «anerkjente arbeidsvilkår», men dette ble bare vedtatt som en uforpliktende programerklæring.

Selve hovedslaget sto om lokalt eller sentralt herredømme over konflikter. Flertallet — 82 representanter — slo fast at det skulle ligge til lokalavdelingene. Et mindretall på 69 holdt på den etablerte ordningen at sentralledelsen skulle ha den endelige avgjørelsen med godkjenning og avslutning av konflikter. Men etter behandling i redaksjonskomiteen ble brodden borte. Flertallet bestemte at dersom en streik skulle få økonomisk støtte, måtte den først godkjennes av hovedstyret. Dermed var det klart at forbundsledelsen beholdt kontrollen.

Det er betimelig når Odd-Bjørn Fure — i sin doktoravhandling fra 1983 — understreker at den fagopposisjonelle tradisjonen (altså Fagopposisjonen av 1911) ikke vant fram på Jern og Metalls landsmøte i 1918.¹⁶ Når det kom til konkretisering av allmenne prinsipper, var ikke flertallet villig til å trekke de samme konsekvensene som Fagopposisjonen: grovt sagt få slutt på bindende overenskomster og flytte makt fra fagforbundene til lokale samorganisasjoner. Det kan her innskytes at et gammelt fagopposisjonskrav som sløyfing av forsikringskassene bare oppnådde 13 stemmer på landsmøtet.

Hvordan kunne det gå slik, i en forsamling som tilsynelatende var preget av opposisjon mot forbundslinjen? Fure mener det kan tolkes som uttrykk for en «programfetisjistisk»

Arbeidere ved Baltie og Erikssens Verksted i Trondheim i 1918. Klubbformann Josef Larsson, senere forbundsformann, sitter som nummer tre fra venstre i første rekke.

holdning — at siktemålet snarere var å få slått fast deler av Fagopposisjonens program enn en konkret realisering av programmet. En alternativ tolkning er — stadig ifølge Fure — at «de fagopposisjonelle delegater ikke våget å trekke de organisatoriske og praktiske konsekvenser av de prinsipielle endringsforslag». Jeg vil legge til at det bare var en mindre kjerne som følte noen forpliktelse overfor Fagopposisjonens ideologi eller program. De fleste representantene tok stilling i sak ut fra sine lokale forutsetninger. Uten tanke på ideologisk eller logisk konsekvens ga de sine stemmer til de forslagene som passet best for deres lokale faglige situasjon. Problemet var at de lokale interessene spriket og krysset hverandre, og det var uråd å samle noe bredt «spontan-faglig» eller lokal-faglig alternativ.

Jeg skal seinere forsøke å konkretisere dette litt nærmere. Her vil jeg avrunde med å understreke følgende: Jeg tror det kan være på sin plass å nedtone betydningen av den organiserte Fagopposisjon og dens program og ideologi som kraftsenter i fagbevegelsen. I stedet kan det være fruktbart å dreie interessen inn mot den lokale faglige situasjonen. Det er i den forbindelse verdt å merke seg at den organiserte Fagopposisjon synes å ha møtt liten interesse på grunnplanet i fagbevegelsen, i hvert fall blant jernarbeidere. Klinkerne i Oslo, kjent for lokale aksjoner og misnøye med hovedstyret, arrangerte i november 1916 møte med foredrag om Fagopposisjon. Men det møtte bare fram 8 mann, og foredraget ble avlyst. (Foreningen hadde 145 medlemmer.) Et annet eksempel: Metallarbeiderne vedtok i 1913 et forslag mot Fagopposisjon med 17 mot 6 stemmer (av vel 250 medlemmer).¹⁷

Halvard Olsen, tidligere leder i Fagopposisjonen, ble valgt til formann i Jern og Metall i 1919. Han satt i dette vervet fram til 1925, da han ble formann i LO. Både som forbundsleder og LO-formann kom han mange ganger ut i hardt vær.

4

Det kan være grunn til å utvide tidsperspektivet. Lokal kampvilje og uvilje mot å avgi makt til et sentralisert forbund var ikke begrenset til den såkalt «radikale» perioden. Allerede i 1901 og 1902 truet klinkere med å gå samlet ut av forbundet fordi de ble hindret i å aksjonere lokalt. Det kan her nevnes at selve den sentraliserte forbundsformen først fikk sitt gjennombrudd på denne tida, etter at forbundet i ti år hadde ført en slags skyggetilværelse. Denne utviklingen kom for alvor i gang idet flere foreninger hadde vært ute i mislykkede konflikter, og samtidig med at økonomisk lavkonjunktur svekket arbeidernes maktposisjon på bedriftene og gjorde dem mer ut-

satt for lønnsnedslag og arbeidsledighet.

Det synes å være et mer gjennomgående trekk dette at lokal kampevne og opposisjon mot den sentrale organisasjonslinjen svekkes i nedgangstider. Ledelsen i Jern- og Metallarbeiderforbundet gjenvant da også kontrollen etter konjunkturomslaget i 1920. Det betyr ikke at all opposisjon forstummet, eller at det ble slutt på lokale tariffstridige aksjoner. Særlig på landsmøtet i 1929 var det et stormløp mot ledelsen, og det kom fram krav om mer aggressiv taktikk og større lokal selvbestemmelse. Igjen er det et hovedpoeng at opposisjonen var uensartet og bygde på ulike interesser, og den maktet ikke å samle flertall for en ny forbundslinje.

Under krisen i 1930-årene og til dels allerede i 1920-årene ser vi samtidig et annet trekk: Den lokale eller spontan-faglige virksomheten kan ikke uten videre identifiseres med en kamp-linje. Det kom også lokale initiativ for å sikre arbeidsplassene eller få nedlagt virksomhet i gang igjen. Flere eksempler kunne nevnes, særlig fra verftsindustrien.

Videre forskning burde gi grunnlag for nye og mer omfattende perspektiver på dette tidsrommet. Her må jeg nøye meg med noen foreløpige påstander om forholdet mellom Jern- og Metallarbeiderforbundet og dets avdelinger:

— Det var ikke nødvendigvis noen motsetning mellom ledelse og grunnplan med hensyn til strategien for modernisering og gjenreisning av skipsbyggingsindustrien. Påstander om at et kampvillig grunnplan sto imot en forbundsledelse som var innstilt på samarbeid med arbeidsgiverne, blir for enkle. I flere tilfeller var det lokale avdelinger som tok initiativ til samarbeid med bedriftene.

— Dette ble ikke nødvendigvis oppfattet som et alternativ til faglig kamp. Lokale konflikter om f.eks. akkorder kunne eksistere samtidig med samarbeid om produksjonsøking.

— På dette området kunne det være betydelige lokale forskjeller mellom avdelingene, og også interessemotsetninger. Jeg viser her til avstemningene om en skiftordning i 1939. Verftsarbeiderne på Vestlandet gikk nærmest enstemmig inn for forslaget, mens brorparten av medlemmene i hovedstaden og flere andre avdelinger rundt Oslofjorden var imot.¹⁸

— For forbundsledelsen innebar situasjonen i 1930-årene ikke bare å forholde seg til en lokal kamplinje, men også å hindre lokalt samarbeid om lønnsreduksjoner. Styret måtte f.eks.

i 1933 innskjerpe at avdelingene ikke fikk godta lokale lønnsreduksjoner.¹⁹

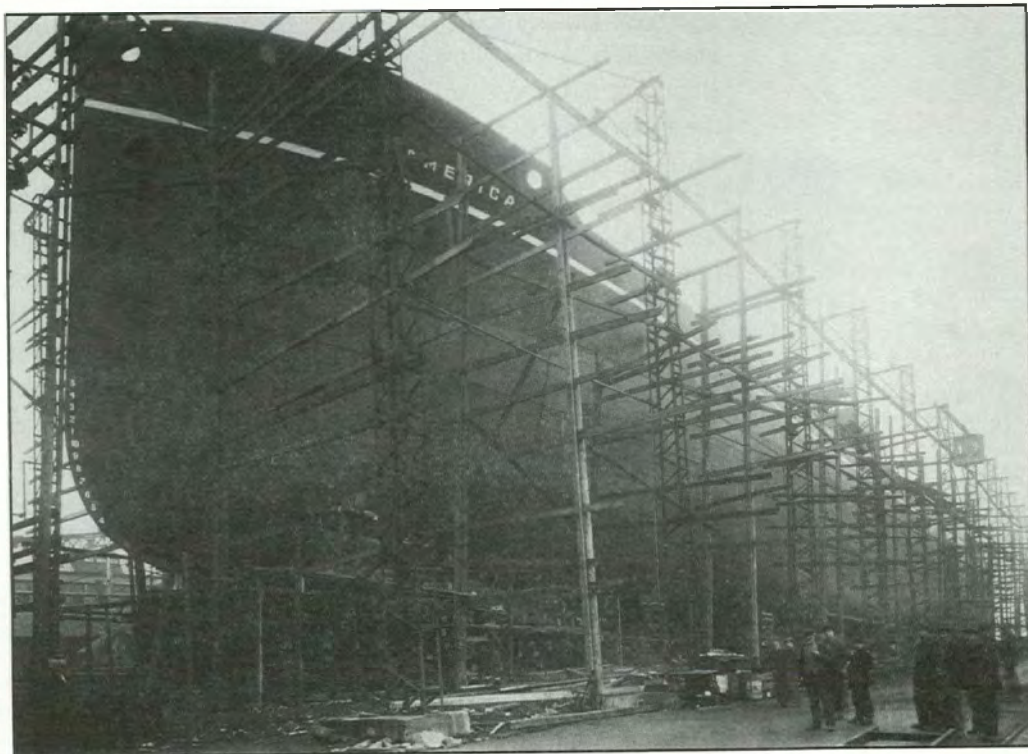
5

Hvilke drivkrefter lå nærmere bestemt bak opposisjonen? Jeg mener altså at et fruktbart inntak kan være å gå ut fra gruppevis og lokale interesser. Ett viktig aspekt må tilføyes, nemlig maktforhold. En omfattende analyse av dette bør trekke inn både faglige, geografiske og aldersmessige skillelinjer, og blir en lang vei å gå. Her er det bare rom for et par illustrerende poenger, med utgangspunkt i Jern og Metalls landsmøte i 1918.

Jeg har forsøkt å gå nærmere inn på de enkelte representantenes stemmegivning, og har funnet ett nokså klart mønster. De såkalt «radikale», de som stemte for lokal selvbestemmelse over konflikter, kom gjennomgående fra steder der lønningene lå forholdsvis høyt.²⁰ Det peker i retning av en sammenheng mellom faglig opposisjon og lokal styrke. For det må være rimelig å gå ut fra at arbeiderne på disse stedene sto forholdsvis sterkt på arbeidsmarkedet, og at de hadde muligheter til å presse arbeidsgiverne til innrømmelser på egen hånd. Ikke underlig at de da krevde aksjonsfrihet. Svakere grupper søkte derimot tilflukt under forbundets beskyttende vinger.

På landsmøtet skimter vi konturene av en egen Oslo-opposisjon med bakgrunn i lokal styrke. Det er en tendens som dukker opp ved flere anledninger, både i 1920- og 1930-årene. Det mest dramatiske eksemplet på kravet om aksjonsfrihet kom i 1923/24 med den berømmelige ulovlige jernstreiken. Da var Oslo-arbeiderne de eneste som våget å gå i streik mot lønnsnedslaget, en streik som måtte føre til kraftige reaksjoner fra arbeidsgiverne, og som neppe kunne føres uten alvorlig nederlag innen forbundsområdet som helhet.

Ved denne anledningen kom Oslo-arbeiderne i konflikt med forbundsformann Halvard Olsen, tidligere blant Fagopposisjonens ledere i Trondheim. Det er noe av en historiens ironi, men også betegnende. For det var egentlig en dyp kløft mellom Oslo-opposisjonen og de såkalt «radikale» trønderne. Det kom også fram under landsmøtet i 1918. Oslo-arbeiderne sviktet da Trondheim kom fram med sitt forslag om å sette voldgiftsdommen ut av kraft. For Oslo-opposisjonen var forslaget egentlig uinteressant, da de i praksis hadde satt tariffavtalen til side gjennom en serie med lokale lønnsaksjoner. De kan

MS Americana under bygging ved Akers Mekaniske Verksted i Oslo sist i 1920-årene.

også ha betraktet et slikt forslag som en trussel. Forbundet kunne bli viklet inn i en storkamp om prinsipper, som ville tappe ressursene og gjøre det vanskeligere å aksjonere lokalt.

Trondheims-arbeiderne utgjorde på sin side tyngdepunktet i en opposisjon som var tuftet på lokal svakhet. De sto heller svakt på arbeidsmarkedet, og det var forholdsvis liten tilslutning til fagorganisasjonen. Landsorganisasjonens egen statistikk fra 1914 viste at bare 46% av arbeiderne ved mekaniske verksteder og metallvarefabrikker m.v. i Trondheims-distriktet var organisert — mot f.eks. 73% i Oslo og omegn.²¹

Opposisjonen mot hovedstyret og den sentrale forbundslinjen sprang ut av denne situasjonen. I Trondheim ble det f.eks. nødvendig å bekjempe streikebryteri med harde midler, mens dette på landsplan ikke lenger var noe problem og ikke noe hovedstyret ville risikere en storkonflikt på. Spørsmålet om minstelønn ble særlig aktuelt fordi jernarbeiderne i Trondheim lå forholdsvis lavt i lønn. De maktet i liten grad å presse lønningene oppover ved å spille på markedet, og det var ikke få som ble løftet opp av minstelønna. Det var noe av bakgrunnen for at trondheimerne ville forplikte forbundet til en mer

aggressiv strategi med større vekt på felles kamp, sentrale lønnstillegg, kortere tariffperioder osv. Derfor kom de også til å konsentrere mye av sin oppmerksomhet om selve verksteds-overenskomsten, og være tilbøyelig til å foretrekke en stor-kamp framfor en dårlig overenskomst.

Trondheims-delegatenes opptreden på landsmøtet i 1918, som både i samtid og ettertid har virket uklar og tvetydig, var i tråd med en slik linje. Overlatt til seg selv ble trondheimerne hengende etter i dyrtidas pris- og lønnsгалopp. Det ville de motvirke ved å få forbundet til å si opp voldgiftsdommen og kjempe for generell lønnsøkning. Halvard Olsen sa det slik: «Hovedstyret har den første og største pligt til at arbeide for at livsvilkaarene bedres.»²² På den annen side kunne representantene fra Trondheim demonstrere misnøye og ønske om større medbestemmelse ved å støtte forslaget om lokal avgjørelsesrett ved konflikter. Men da det kom på tale å konkretisere dette og spre forbundets ressurser, bakked de ut. Av 8 representanter var det bare 2 (deriblant Halvard Olsen) som holdt seg til Fagopposisjonens prinsipper og stemte sammen med mindretallet. For de andre gjaldt det nok framfor alt å hindre at forbundet ble tappet for midler og den sentrale streikekassen oppløst, slik formannen hadde forespeilet.

6

Vårt siste spørsmål var: Hvorfor maktet ikke opposisjonen å ta styringen i forbundet? Hvorfor ble den sentrale forbundslinjen, det som Olsson ville kalle den sosialdemokratiske linjen, stående som Jern- og Metallarbeiderforbundets dominerende langtidsstrategi? Noe av svaret mener jeg allerede å ha demonstrert. Det var ikke en samlet opposisjon mot forbundslinjen, men en uensartet masse av lokale interesser og krav. Lokale særinteresser krysset hverandre, kunne svinge raskt med tid og situasjon og ga ikke grunnlag for noe samlende alternativ. Derfor ser vi også at kritikere av forbundets strategi sluttet opp om forbundsledelsen ved viktige avstemninger.

Til dette kommer at opposisjonen mot forbundsledelsen etter 1923 også ble preget av politisk splittelse. Kommunistpartiet kunne nok — som den svenske samfunnsforskeren Walter Korpi har pekt på²³ — virke som en ventil for oppsamlet misnøye. Partiet kunne støtte seg til og brukes som tale-rør av grupper som ville erstatte den rådende forbundslinjen

med en mer militant strategi. Kanskje kan dette blant annet bidra til å forklare at kommunistene kom til å stå sterkt blant jernarbeiderne i Trondheim.

Men politiseringen kan samtidig ha redusert muligheten for samling om et faglig alternativ. Knut Ågotnes legger vekt på dette i forbindelse med at den opposisjonelle linjen fra jernstreiken mistet sin kraft: «Men det spørst òg om ikkje forsøket mislukkast p.g.a. at det vart *for* sterkt ideologisert og politisert. Nettopp den sterkt ideologiserte konteksten gjorde at forsøket raskt måtte definera seg i forhold til politiske tendensar og vice versa. Men med det kom det inn i eit felt av motsetningar av parti-politisk type.»²⁴

For å underbygge dette kan det her tilføyes at den politiske striden mellom arbeiderpartiene ofte virket lammende på fagforeningsaktiviteten. Enhver som leser lokale fagforeningsberetninger fra jernindustrien, vil bli slått av de lave stemmetallene under politiske oppgjør. For bare å ta ett eksempel: I 1930 vedtok et fellesmøte for forbundsavdelingene i Oslo med 56 mot 44 stemmer å slutte seg til den såkalte «revolusjonære» fagopposisjonen — det var i alt over 6000 medlemmer i hovedstaden.²⁵ Slike tall vitner ikke bare om liten interesse, men vel også om demonstrativ uvilje mot den politiske striden.

Etter Strassburgertesene ble den kommunistiske opposisjonen på forbundsnivå helt isolert. Det viste seg klart på landsmøtet i 1931. Konkrete krav som nok kunne ha samlet en viss sympati, ble koplet sammen med støtte til den kommunistiske «revolusjonære» opposisjonen, og ble avvist mot få stemmer.

Ved siden av mangfoldet og splittelsen som lammet opposisjonen på forbundsplan, kan vi legge vekt på forbundsledelsens fleksible holdning. Den tviholdt ikke på prinsipper, men var villig til å gi opposisjonen innrømmelser og skifte taktikk etter konjunktorene. På den måten ble forbundets kurs et kompromiss mellom den sentrale forbundslinjen og spontan-faglige krav, der tyngdepunktet kunne skifte. Tydeligst kom dette fram i 1917/18, da dyrtida raste som verst. Forbundslederne følte seg da tvunget til å gi avdelingene frie tøyler. Offisielt tok de avstand fra de ulovlige streikene, men bare for å gi et skinn av å opprettholde tariffen. Selv påtok de seg nærmest rollen som et ekspedisjonsbyrå for utbetaling av streikestøtte. Men samtidig kjempet de for å bevare forbundsstrukturen inntakt, slik at kursen seinere kunne justeres etter den sentrale for-

bundslinjen.

Det kompliserte mønsteret av samspill og motsetninger mellom grunnplan og apparat må fremdeles for en stor del bli uavklart, og byr på spennende utfordringer for framtidig forskning. La meg nevne to problemer særlig knyttet til det som er kalt den «reformistiske» perioden i siste halvdel av mellomkrigstida. Først: I hvilken grad forsøkte forbundsledelsen å ri to hester — ved å opprettholde tariffsystemet, men underhånden gi støtte og eventuelt oppmuntre til ulovlige konflikter? Et annet problem kan formuleres som en hypotese: Det var i flere saker en tendens til at forbundsledelsen kunne stå sammen med grunnplanet mot et kapteinssjikt av lokale ledere som var bundet til en mer ideologisk farget kamptaktikk.

Til sjuende og sist må vi også gå ut over forbundsinterne forhold og lokale ønsker og krav når vi skal forklare hvorfor den faglige strategien ble som den ble. Særlig må vi ta hensyn til hvordan arbeidsgiverne og deres organisasjoner bidro til å sette rammer for klassekampen. De ville ha sentraliserte oppgjør og var beredt til å ta i bruk sterke midler — som storlockout — for å få gjennomslag for dette. Dermed kom de til å favorisere den sentrale forbundslinjen hos motparten. Én grunn til at Jern og Metall kunne lykkes med lokale framstøt under dyrtida, var nettopp at arbeidsgiverne da fant seg best tjent med å la lockoutvåpenet ligge.

La meg til slutt også understreke betydningen av normer for solidaritet, utviklet gjennom konflikter og kamp. Lokale grupper som ville stå sterkt alene, kunne vanskelig bryte med forbundet uten å bli stemplet som forrædere mot klassens interesser. Kanskje er det grunnen til at f.eks. Oslo-avdelingene tross alle rivninger med forbundsledelsen alltid ble stående innenfor forbundet.

Hvor blir radikalismen av i alt dette? Min konklusjon blir nærmest en advarsel mot begrepet, brukt uten nærmere presisering og avgrensning. Ved nærmere ettersyn oppløser den såkalte radikalismen seg i forskjellige, til dels motstridende faglige strategier, tuftet på ulike interesser og maktforhold. Med et slikt utgangspunkt kan vi løse opp radikalismens paradokser. Vi kan lettere forstå hvordan såkalt radikalisme kunne føre til tilsynelatende selvmotsigende handlinger og skifte med tid, sted og situasjon. Vi ser også hvordan radikal ordbruk og selvforståelse kunne bli et skalkeskjul for en fundamental maktes-

løshet og avhengighet. Dersom radikalisme innebærer vilje og evne til å kjempe for grunnleggende forandringer, var den berømmelige trønderradikalismen — i hvert fall blant jernarbeidere — langt på vei en illusjon.

NOTER

1. Opprinnelig prøveforelesning for doktorgraden, selvvalgt emne, Universitetet i Oslo sept. 1988.
2. Artikkelen «'Vi trenger to sirkler og tre streker.' Ein kommentar til 'modelldebatten'» (s. 139—159).
3. Øyvind Bjørnson: *Pengene eller livet. Fagforeningshistorie frå Trondheim. Typografar og malarar 1890—1918* (hovedopp. i historie, Universitetet i Bergen høsten 1979), sitat fra s. 349. Jfr. hans artikkel «Kollektiv aksjon blant typografar og malarar i Trondheim 1880—1918», *TFAH* nr. 2 1980, s. 141—165.
4. Hans-Jacob Ågotnes: *Skipsbygging, jernarbeidarar og fagleg kamp. Om arbeidsprosessar, skipsbygging og fagleg verksemd i jern- og metallindustrien 1900—1920* (hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen våren 1985). Jfr. hans artikkel «Faglig politikk og faglig mobilisering i jernindustrien 1900—1920», *TFAH* nr. 2 1986, s. 101—128.
5. Foruten Kjeldstadlis doktoravhandling *Jerntid. Fabrikkssystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940* (1988), vises til artiklene «Formerne i Kristiania 1880—1920», *TFAH* nr. 2 1981, s. 63—83 og «Jern- og metallindustrien 1890—1940: Tekniske endringer og arbeids sosiologiske virkninger» i Håkon With Andersen og Gudmund Stang (red.): *Historiske studier i teknologi og samfunn* (Trondheim 1984), s. 15—34.
6. Tom Olsson: *Pappersmassestrejken 1932. En studie av facklig ledning och opposition* (Lund 1980), se særlig s. 434 ff.
7. Jeg arbeider f.t. med en framstilling av forbundets historie 1891—1940, som utkommer til jubileet i 1991. Bd. 2 fra 1940 skrives av Terje Halvorsen.
8. «Fagopposisjonen av 1911», *TFAH* nr. 1 1976, s. 63—131. Se særlig s. 110 ff.
9. Se f.eks. *Jern- og Metallarbeideren* nr. 11 1905, s. 163.
10. Se forbundets trykte *Landsmøteprotokoller 1905 og 1909*, hhv. s. 37 og 131.
11. *Landsmøteprotokoll 1922*, s. 41.
12. *Jern- og Metallarbeideren* nr. 4 1897, s. 1.
13. *Jern- og Metallarbeideren* nr. 9 1902, s. 74.
14. *Jern- og Metallarbeideren* nr. 2 1904, s. 17.
15. Se Landsorganisasjonens brosjyre *Priser paa livsfornødenheter*, utarbeidet av M. Ormestad (1910).
16. Odd-Bjørn Fure: *Mellom reformisme og bolsjevisme. Norsk arbeiderbevegelse 1918—1920. Teori. Praksis.* (doktoravhandling, Bergen 1983), se særlig s. 295—301. Nedenfor sitert fra s. 300.
17. Etter jubileumsberetninger for de nevnte foreninger.
18. Sirkulære nr. 19 1939, i boks 101, forbundets arkiv (Arbeiderbevegelsens arkiv).
19. Sirkulære nr. 7 1933 (boks 101 — se note 18).
20. Ut fra forbundets trykte lønnsstatistikk, diverse år.
21. Landsorganisasjonens brosjyre *Organisationsstatistik* av Sverre Iversen (1914).
22. *Landsmøteprotokoll 1918*, s. 81.
23. Walter Korpi: *Arbetarklassen i välfärdskapitalisme. Arbete, fackförening och politik i Sverige* (Stockholm 1980), se s. 296 ff.
24. *TFAH* nr. 2 1981, s. 154.
25. Ifølge *Jern- og Metallarbeideren* nr. 9 1930, s. 233.